

Op schattenjacht

Archiefbank Vlaanderen en het lokale erfgoed in de provincie Antwerpen

Dr. GODFRIED KWANTEN
KADOC-KULeuven

1. Lokale erfgoedbeheerders en hun verborgen schatten

Lokale erfgoedbeheerders bewaren en beheren vaak verborgen schatten. Ik heb het dan vanzelfsprekend niet over het prijskaartje dat aan dit erfgoed hangt, maar wel over zijn belang als historische bron. Soms blijven die schatten in de vergetelheid en beschikken lokale erfgoedhouders niet over de geschikte instrumenten om die verborgen kostbaarheden aan de oppervlakte te brengen. Soms beseffen lokale beheerders zelfs niet dat het om schatten gaat. Sommige delen van hun collectie overwaarden zij, van andere onderschatten ze schromelijk de unieke cultuur-historische waarde.

Het project lokale erfgoedbeheerders provincie Antwerpen wijst lokale verantwoordelijken op het feit dat zij schatten bewaren en reikt hen ook instrumenten aan om ze het daglicht te laten zien. Ik had het voorrecht om als extern deskundige dit project te begeleiden. Het resulteert in een aantal eindproducten die de doelstelling uitstekend realiseren. Een grondige enquête leverde basismateriaal voor een publicatie en een website. Ook Archiefbank Vlaanderen plukt de vruchten van dit project en presenteert ze op een vlot toegankelijke, gebruiksvriendelijke, gestructureerde en geactualiseerde wijze.

2. Archiefbank Vlaanderen: een 'gouden gids' van private archieven op het web

ABV is een databank van private archieven, beschikbaar op het web. Het is een ambitieus project dat men ons in het buitenland benijdt.

Het project Archiefbank Vlaanderen wil een duurzaam en geautomatiseerd register van de Vlaamse private archieven realiseren, een instrument dat tot nu toe volledig ontbrak. Archiefbank Vlaanderen wil als het ware een “gouden gids” zijn van het Vlaamse private archiefwezen en leidt onderzoekers op een eenvoudige manier naar interessante bronnen. Bedoeling is dat deze gegevensbank de rijkdom van het Vlaams archivalisch erfgoed beter zichtbaar maakt en bijdraagt tot zijn bescherming en zijn wetenschappelijke waardering. Het beheer en de ontwikkeling van het project zijn door de Vlaamse Gemeenschap toevertrouwd aan vier erkende privaatrechtelijke archiefcentra, m.n. ADVN, Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, KADOC-K.U.Leuven en Liberaal Archief.

Enkele aspecten van ABV verdienen meer toelichting:

2.1. Archieven, archiefvormers en onderzoek

ABV is een databank van archieven. Archieven bevatten het basismateriaal voor historische onderzoekers. Zij worden o.a. gevormd door personen, families, clubs, partijen, financiële instellingen, bedrijven, scholen, overheidsinstellingen, hospitalen enz. Zij dragen de naam van hun archiefvormer. Hun inhoud en structuur weerspiegelen de wijze waarop die archiefvormer georganiseerd was en welke activiteiten die ontplooiden. Archieven zijn te onderscheiden van collecties die bijeengebracht werden met een bepaald doel en niet die exclusieve band hebben met een archiefvormer. Archieven worden geraadpleegd door universitair geschoolde vorsers, heem- en familiekundigen, genealogen, huizenonderzoekers of journalisten: Om tot een correcte, volledige en genuanceerde kennis van het verleden te komen, baseren zij zich allemaal voor een belangrijk deel op archiefbronnen.

2.2. Private archieven: versnipperd en bedreigd

Private archieven zijn bestanden die werden gevormd door personen, families, organisaties of privaatrechtelijke instellingen, commerciële ondernemingen enz. Ze zijn te onderscheiden van publiekrechtelijke of openbare archieven die afkomstig zijn van publiekrechtelijke instanties (bv. archieven van steden en gemeenten, federale en Vlaamse overheidsinstellingen, gerechtelijke instellingen, kerkfabrieken). Worden

de publiekrechtelijke archieven in Vlaanderen nog beschermd door de Archiefwet van 1955, dan is de toestand van de private archieven niet altijd even rooskleurig. Voor die categorie bestaat er immers geen wettelijk kader en evenmin een sluitend vangnet. Zij worden vaak uit het oog verloren, komen op de commerciële markt terecht of verdwijnen naar het buitenland. Ondanks het feit dat ze een belangrijk onderdeel vormen van het historisch cultureel erfgoed in Vlaanderen worden de private archieven vaak vernietigd of verkocht, geraken ze verspreid en versnipperd en zijn ze onbereikbaar voor onderzoekers. Een archievenoverzicht als ABV kan een eerste stap zijn in de richting van meer bescherming en vrijwaring van dit waardevolle Vlaamse erfgoed.

2.3. Een ruime interpretatie van het begrip archieven

In de databank worden diverse categorieën van archieven geregistreerd: private archieven die worden bewaard in rijks-, stads- en gemeentearchieven en archieven uit privaatrechtelijke instellingen als KADOC of AMVC. Ook archieven bewaard bij particulieren thuis, komen in aanmerking. Vanzelfsprekend geldt dat ook voor bestanden in het bezit van lokale erfgoedhouders. De gegevens over deze archieven worden alleen aan het publiek getoond, indien de eigenaars/bewaarders daarmee instemmen. Een ruime definitie van het begrip “archieven” wordt hierbij gehanteerd. Naast de gewone “papieren” archieven worden ook andere documentcategorieën geregistreerd, bijvoorbeeld film- en fotoarchieven, architectuur- en kunstenaarsarchieven, elektronische bestanden, interviews, verzamelingen, postkaarten, affichecollecties enz.

2.4. Overzichten van archieven

Vooraleer een onderzoeker een bepaald archief raadpleegt, moet hij een zicht krijgen op al de archieven die interessant en bruikbaar zijn voor zijn onderzoek. Die relevante archieven kan hij selecteren op basis van overzichten van archieven. Meestal worden ze opgesteld per bewaarplaats (bv. het overzicht van alle archieven bewaard in een bepaald stadsarchief). Er bestaan evenwel ook thematische overzichten van archieven (bv. bedrijfsarchieven of kerkelijke archieven) of overzichten per regio en per land. Vroeger werden zulke archievenoverzichten

gepubliceerd. Die publicaties hebben als nadeel dat ze al verouderd en voorbijgestreefd zijn op het moment dat ze verschijnen. Daarom worden de overzichten nu in toenemende mate in geautomatiseerde of digitale vorm gerealiseerd. Archiefbank Vlaanderen wil een overzicht bieden van alle private archieven in Vlaanderen en dit in digitale vorm.

2.5. Een systematische en gestructureerde invoer

Een overzicht van archieven biedt per archief basisinformatie. Het toont niet de documenten zelf of hun inhoud, maar geeft wel inlichtingen over de archiefvormer en de naam van het archief, de omvang en de periode die het bestrijkt, de inhoud ervan in grote lijnen, de wijze waarop het ontsloten is en hoe het kan worden geraadpleegd. Er wordt ook informatie verstrekt over de bewaarplaats en de contactpersoon.

Dat soort informatie biedt ABV op een gestandaardiseerde wijze en aan de hand van een internationale, beschrijvende standaard, de ISAD(G)-standaard.

Die standaard beschrijft een archief volgens een vast kader bestaande uit 7 rubrieken die op hun beurt worden ingedeeld in 26 beschrijvende velden. Een aantal daarvan moet verplicht worden ingevuld, andere zijn facultatief. ISAD(G) laat de keuze om per archief slechts minimale gegevens op te nemen, maar heeft tevens de mogelijkheid zeer uitgebreide beschrijvingen in te voeren. Slechts een minimaal aantal identificatiegegevens is verplicht (titel, archiefvormer, bewaarplaats, omvang, datering). Er kunnen ook trefwoorden worden toegekend inzake onderwerp, plaats- en eigenaam. Er is ook ruimte voor rechtstreekse links naar andere databanken en websites. Een eenvoudige muisklik kan ook inzage bieden in inventarissen en overzichtslijsten.

Archiefbank Vlaanderen realiseert de gegevensverzameling en –invoer in nauwe samenwerking met alle betrokkenen in de erfgoedsector, onder meer Vlaamse archiefinstellingen, bibliotheken en musea, heemkundige verbonden, volkskundige en genealogische verenigingen en het brede publiek. Voor de invoer van de gegevens worden aan de betrokkenen invoerrechten toegekend. Ze krijgen een

paswoord waarmee ze toegang krijgen tot de invoermodule waarin ze dan hun gegevens gestructureerd en gecontroleerd kunnen inbrengen. De medewerkers van Archiefbank zorgen voor opleiding, coördinatie en toezicht in dat proces. Zij waken er ook over dat de invoer op een uniforme, kwaliteitsvolle wijze gebeurt.

2.6. Raadpleging

Archiefbank Vlaanderen is van op elke PC met internettoegang raadpleegbaar. Ook voor de invoer is geen speciale software vereist. Het grote voordeel van zo'n digitaal overzicht is dat het voortdurend kan geactualiseerd worden en de gebruiker dus in principe en mits de databank goed wordt onderhouden, steeds een kijk biedt op de actuele toestand. Ten slotte biedt de databank ook een ruim pallet aan zoekmogelijkheden. Je kan er full-text zoeken: dus op ieder woord in de databank. Daarnaast kan je ook meer gericht gaan zoeken: op titel, plaats (gemeente), bewaarplaats, periode, eigennaam, trefwoord enz. Ook complexe zoekoperaties zijn mogelijk, waarbij diverse zoekmogelijkheden worden gecombineerd, bv. bewaarplaats en trefwoord, of alle 19de-eeuwse archieven in de provincie Antwerpen van adellijke families. Zulke zoekoperaties brengen lijsten van archieven voort; op elk archief kan je doorklikken om meer gedetailleerde informatie op te vragen.

2.7. Een breed samenwerkingsverband

ABV is niet exclusief verbonden aan één of meer archiefinstellingen of archiefbewaarplaatsen. Het was van meet af aan een open en collectief samenwerkingsverband waarbij zoveel mogelijk partners worden betrokken. Voor de realisatie van zijn doelstellingen streeft het project naar samenwerking met iedereen die in Vlaanderen begaan is met het archivalische erfgoed, particulieren zowel als instellingen, professionelen zowel als liefhebbers van geschiedenis en archief.

3. Archiefbank Vlaanderen en de heemkundige sector

ABV wenst ook heel nadrukkelijk de heemkundige sector bij het project te betrekken. In de schoot van vele heemkundige kringen worden immers vaak unieke en belangwekkende collecties bewaard die op dit ogenblik onvoldoende bekend zijn. Zo

zou een onderzoeker die belangstelling heeft voor politici in een bepaalde provincie, zeer nuttig gebruik kunnen maken van de rijke biografische informatie die in lokale kringen wordt bewaard. Een onderzoeker naar de (huis)nijverheid in een bepaalde sector (bv. de sigarenindustrie) zou kunnen terugvallen op informatie daarover in de heemkundige collecties. Of een geïnteresseerde in de ideologische oorsprong van fanfare en harmonieën zou via Archiefbank een prima beeld krijgen van die heemkundige kringen waar hij voor dit onderwerp terecht kan.

Heemkundige kringen kunnen dus een wezenlijke bijdrage leveren aan Archiefbank Vlaanderen. Tegelijk is het een unieke kans om hun erfgoed in de kijker stellen en verborgen schatten een tweede leven te geven.

Vele heemkundigen reageerden enthousiast op ABV en zegden hun medewerking toe. Positieve reacties overheersten. Toch is er ook nog onbegrip en wantrouwen. Soms krijgen we reacties als: Is het niet de bedoeling van ABV om alle archief ergens effectief te centraliseren? Trekken we geen dieven aan als we bekend maken welke schatten we beheren? Zullen bepaalde collecties die niet helemaal rechtmatig in de schoot van heemkundige kringen worden bewaard niet worden 'aangeslagen'. Wat met de continuïteit van het project ...?

Het weze duidelijk:

- elke kring brengt slechts die gegevens in die hij bekend wenst te maken
- registreren betekent niet centraliseren en zeker niet 'aanslaan' vanarchieven
- elke kring dient ervoor te zorgen dat zijn collecties voldoende beveiligd zijn; kan hij dat niet, dan moet er misschien aan overdracht worden gedacht.
- ABV werd bij decreet opgericht, wat het initiatief toch een zekere continuïteit garandeert.

Hoe meer heemkringen registreren in ABV, hoe meer er zullen volgen. De provincie Antwerpen gaf alvast het goede voorbeeld.

4. Archiefbank Vlaanderen en het project lokale erfgoedhouders in de provincie Antwerpen

4.1. Een systematische bevraging

In het kader van het Antwerpse project werden op een uiterst systematische wijze gegevens verzameld over het lokale erfgoed in de provincie. De bevraging gebeurde grondig, gedetailleerd en consequent. Het terrein van de gouw werd stapje voor stapje afgegraasd. Die uniforme en diepgaande aanpak draagt in belangrijke mate bij tot de hoge kwaliteit van de resultaten die onderling vergelijkbaar zijn en er zich prima toe lenen om in een gestructureerde databank te worden ingevoerd.

We kunnen spreken van een modelaanpak die aan de basis ligt van kwaliteitsvolle eindproducten. Voor het eerst in Vlaanderen krijgen we op het niveau van een provincie een totaalbeeld van het lokale, vooral archivalische erfgoed.

4.2. Een uniforme invoer

Uit de bevraging bleek – maar dat wisten we natuurlijk al vooraf – dat heemkundige kringen waardevolle, maar “eigen-aardige” collecties beheren. Kringen respecteerden in het verleden niet altijd het principe van de archiefvormer en van het gescheiden bewaren van archieven. Ze gingen eerder documentair te werk en legden vaak kunstmatige verzamelingen aan, bv. thematische of chronologische gehelen. Ze vermengden daarbij historisch gegroeide archieven en verzamelingen.

Daardoor kan het uitgangspunt van ABV - één steekkaart per archief – niet worden gehandhaafd. We kozen er dan ook ietwat noodgedwongen voor om niet per archief, maar per heemkundige kring één globale steekkaart te maken in ABV, voor de volledige collectie dus. In die ene steekkaart worden zowel archieven, collecties (kaarten, affiches, foto's) als bibliotheken, eventueel zelfs voorwerpen globaal beschreven.

Per steekkaart worden ook doorklikmogelijkheden of online-toegangen voorzien. Zo kan er via een muisklik doorgedaan worden naar de website van de heemkundige

kring in kwestie of die van de gouw Antwerpen. Ook inventarissen of databanken, door de betrokken kring aangemaakt, kunnen zo op het scherm worden opgeroepen.

Dat invoerwerk is nu nog niet helemaal af. Op het ogenblik dat de steekkaart klaar is, moet ze door de betrokken kring nog even worden gecontroleerd en eventueel aangevuld. Dit werk moet bij de afloop van het project afgerond zijn.

4.3. Zoeken en bevragen

We hadden het al over de uitgebreide en gevarieerde zoekmogelijkheden die ABV biedt. Wanneer we er nu in slagen om het lokale erfgoed van deze provincie en andere in de databank te registeren, dan biedt dat een dubbel voordeel.

Ten eerste krijgt de eigen collectie zowel voor de eigen leden als voor externen een ruime bekendheid. Het erfgoed dat u beheert, komt nu aan het daglicht en krijgt mogelijkheden tot gebruik en valorisering die voordien buiten het bereik van de kring lagen.

Ten tweede krijgen heemkundigen-onderzoekers ook verruimde mogelijkheden voor hun opzoekingswerk. ABV biedt mogelijkheden om hun heuristiek, hun zoektocht naar bruikbaar bronnenmateriaal te verruimen en te verrijken.

ABV zal dus het gebruik stimuleren van het lokale erfgoed. Het zal onderzoekers naar jullie erfgoed leiden, die daar anders nooit de weg naartoe zouden hebben gevonden. ABV zal ook het onderzoek zelf stimuleren op heemkundig erfgoed omdat het dit erfgoed systematischer en vollediger dan ooit in kaart brengt.

4.4. Opvolging en actualisering

De uit de enquête verkregen gegevens werden in ABV ingevoerd, maar zijn nu reeds op bepaalde onderdelen achterhaald en verouderd. De collecties van de kringen werden intussen aangevuld, nieuwe bestanden werden verworven, bestaande bestanden werden ontsloten. ABV wil een zo actueel mogelijke kijk bieden op de bestanden, daarom is er opvolging gewenst voor dit project.

In een eerste fase zullen de betrokken heemkringen na vandaag een print ontvangen van hun steekkaart in ABV samen met instructies over opvolging van hun steekkaart. In grote lijnen ziet die opvolging eruit als volgt.

Kringen die dat wensen kunnen na afloop van dit project een paswoord aanvragen om de eigen steekkaart aan te passen. Hun ingrepen zullen echter extern worden opgevolgd. ABV mag immers niet 'bevuild' worden, de invoer moet uniform en consequent volgens de regels van de databank gebeuren. De zuiverheid van de invoer wordt niet door dit project of de gouw bewaakt, maar wel vanuit Archiefbank, meer bepaald vanuit KADOC. Wenst u aanvullingen te doen op uw record of nieuwe records in te voeren dan moet u in de toekomst contact opnemen met KADOC, dat het toezichthouderschap uitoefent over de steekkaarten die uit dit project resulteerden. Kringen kunnen als "gast" toestemming, toegang krijgen om hun steekkaart aan te vullen, te actualiseren.

4.5. Een model voor andere provincies

Het is de ambitie van ABV om het volledige lokale erfgoed in kaart te brengen. De Antwerpse aanpak, zowel de bevraging als de invoer, kunnen daarbij als model gelden. Vanuit Archiefbank hopen we dat dit project navolging zal krijgen bij de andere verbonden en lokale erfgoedhouders. Misschien hoeft dat niet zo grondig te gebeuren als in deze provincie. Samen met Heemkunde Vlaanderen is intussen de sensibilisering al gestart. Kennismakings- en opleidingsinitiatieven zullen nog dit jaar in de andere provincies plaatsvinden. Deze gouw heeft, met provinciale middelen, de spits afgebeten. Vanuit ABV zijn we de initiatiefnemers, de gouw, en de financiers, de provincie, daarvoor zeer erkentelijk.